

BRUNSZVIK TERÉZ NAPLÓI ES FELJEGYZÉSEI

A HATALMAS KÖTET a Magyar Történelmi Társulat kiadásában és Czeke Marianne szerkesztésében jelent meg. Előszavából megtudjuk, hogy Brunszvik Teréznek, a magyar kisdedóvó-intézmény megalapítójának és terjesztőjének naplóját „a minden magyar kultúrgondolatot oly lelkesen felkaroló“ gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter még 1928-ban akarta közrebocsátani, hogy egy több kötetre terjedő kiadással ünnepelje meg az első magyar kisdedóvó megalapításának századik évfordulóját. Az ország gazdasági helyzetének súlyosbodásával az eredeti terv helyett a kiadást, a szerkesztő sok fáradságos munkát igénylő rövidítései után, két kötetre kellett redukálni, amelyből a több mint 800 lap terjedelmű első kötet most látott napvilágot.

Ennek az első kötetnek a felét foglalja el Czeke Marianne nagyszabású bevezető tanulmánya, amely arra szolgál, hogy a második részt, azaz a naplókat, mind történeti, mind lélektani szempontból megvilágítsa. Az itt közölt naplók az 1809—1814. évekre vonatkoznak, vagyis arra az időszakra, amely alatt Brunszvik Teréz azzá az érdekes és nagyszabású egyéniséggé fejlődött, akit valóban méltán állíthatunk a reformkorszak nagy szellemi vezérei közé. Csoda volt ez a fejlődés, a lelki-szellemi fejlődés csodája, az egyszer kitűzött nemes eszményeknek olyan vasakarattal való követése, az öntökéletesítésnek olyan kegyetlen szigorú iskolája, amilyent csak a legnagyobbak, az igazi hivatottak, tudnak felmutatni. Ezért szinte önként kínálkoztak Czeke Marianne számára a nagy kortárssal, Széchenyi Istvánnal való összevetés szempontjai. A korszellemből fakadó közös törekvéseken, a reformszellem aktív hazafiságán felül az igazi hivatottak lelki-szellemi habitusa a legközelebb hozza őket egymáshoz. Forrón szeretni tudó szívük vérével, egész életük önfeláldozásával, minden egyéni öröm és boldogság háttérbe szorításával, szinte a megszállottság fanatizmusával szolgálják magasabb küldetésüket, mert nem is tehetnek másképp. Erre vonatkoznak Brunszvik Teréz öreg korában írt sorai: „amit gondoltam, tettem és megvalósítottam, az nem volt érdem, hanem belső ösztön, amelynek nem tudtam és nem akartam ellenállni.^c Minden, a legkisebb, a legjelentéktelenebb, is eszköz nekik arra, hogy céljaikhoz közelebb jussanak. Nem volt tehát számukra a naplóírás sem más, mint az önnevelésnek, a folytonos lelkiismeretvizsgálatnak eszköze, hibáik, gyengeségeik kíméletlen ostroma.

A biográfus tehát hiába keresne tájékozódást Branszvik Teréz naplóiban, mert ezek az írások kizárólag a belső életre irányulnak. Olvasmányainak vagy környezetének csak annyi helyet juttat, amennyiben az akkor megkezdett „reformációját“, a tökéletesedés felé való törekvéseit elősegítik vagy hátráltatják. Viszont a naplók megértéséhez mégis csak fontos Teréz életrajzi adatainak ismerete, amelyhez öreg korában írt Mémoires-jai az itt tárgyalt időszakra kevés segítséget nyújtanak. A Magyar Pedagógiai Társaság által még 1907-ben kiírt pályázat teljes életrajzának megírására meddő maradt, mert a főforrás, az általános érdekű levelesláda, akkor még nem állt rendelkezésre. Czeke Marianne nagy érdeme, hogy felismerve Brunszvik Teréz életének nemcsak magyar, hanem általános kulturális szempontból való érdekességét és értékességét, az eddig ismert források nyomán megszállt területre, a szatmármegyei Pálfalvára utazik, ahol Brunszvik Teréz nővérének, Karolinának unokája, De Gerando Attiláné, született gróf Teleki Irén, készséggel bocsátotta rendelkezésére a birtokában levő naplóanyagot. Ennek alapján írta meg Hrabovszkyné dr. Révész Margit társszerzőségével Brunszvik Teréz élet- és jellemrajzát (Budapest, 1926, Kisdednevelés), amely életrajznak idevonatkozó szakaszát a közölt naplókra való bő utalásokkal, mindenre kiterjedő részletes magyarázó jegyzetekkel és jellemzéssel nagy kultúrtörténeti tanulmány nyá kibővítette. Csak aki látta ezeket a naplókat, tudja felfogni, milyen nehéz feladat volt a rendszertelenül írott, hiányos keltezésű, sok ismétlést, szertelenséget mutató, irodalminak éppen nem mondható német vagy francia nyelvű írásokból kihámozni az összefüggéseket és azokat a lényeges vonásokat, amelyekből Czeke Marianne szigorúan tárgyilagos, óriási anyagismeretet bizonyító s amellet mindenkor érdekes és élvezetes előadásban rajzolja meg hősnőjének, „a legnagyobb magyar honleánynak“, életét és nemes portréját. S hogy a nehéz munka megérte a fáradságot, bizonyítja az a lelkes szeretet, amelynek ihletésére Czeke Marianne minden tárgyilagossága mellett is teljesen bele tudta élni magát egy nagy asszonyi egyéniség fenkölt lelki világába s teljesen megértette ennek a magasabbrendű emberiségért hősieen küzdő léleknek minden megnyilatkozását. Így valóban sikerrel tudta kimutatni, hogy Brunszvik Terézt nemcsak Beethovenhez fűződő barátsága vagy esetleges szerelme, hanem elsősorban személyes emberi értékei és érdemei teszik méltóvá a nemzetközi érdeklődésre.

Brunszvik Teréz neve ugyanis nem mint az európai gyermekvédelem egyik legnagyobb úttörőjéé ismeretes a művelt nemzetek előtt, hanem mert ő benne sejtik Beethoven híres, a „Halhatatlan Kedves“-hez szóló, leveleinek címzettjét. Ebből a szempontból külföldön is nagy érdeklődés nyilvánult meg a megjelenendő naplók iránt: hátha ezek hoznak majd bizonyosságot a zenetörténészek, mint Thayer, La Mara, San Galli, Romain Rohand, eddigi találgatásaiba. Czeke Marianne — igen helyesen — elébe vág a túlzott várakozásoknak, mikor mindjárt a bevezető részben érinti ezt a problémát. A naplók ugyanis a legnagyobb mértékben igazolják, hogy Beethoven a Brunszvik-családhoz már 1799-től kezdve különösen meleg barátság

fűzte, s hogy ezen felül a vele annyira rokonlelkű Terézt mélyen érzett tisztelettel is kitüntette. De, hogy ez az érzelem szerelemmé fokozódott volna, ez a naplóból nem tűnik ki; az „Unsterbliche Geliebte“ problémája tehát ezentúl is rejtély marad. Így Czeke Marianne is csatlakozik Romain Rolland nézetéhez, amely szerint mielőtt ez ügyben dönteni lehetne, várni kell az eddigieknél meggyőzőbb adatok felbukkanására.

De lássuk röviden a bevezető tanulmány nyomán, melyek voltak azok a belső és külső körülmények, amelyek Brunszvik Terézt kivételes sorsára kijelölték. Czeke Marianne gondos kutatómunkával tárja fel a Brunszvik-család származását, Teréz közvetlen őseinek nagy érdemeit, akik a török által elpusztított vidékeken a magyar föld lehetőségeit serény munkával újra feltárták és a szörnyű pusztaságból — amelyet történészeink is olyan megrázóan ecsetelnek — a családi birtok helyén, Martonvásáron valóságos paradicsomot varázsoltak. Teréz apja, Brunszvik Antal gróf udvari és helytartósági tanácsos Pozsonyban, nagy műveltségű, irodalomért, zenéért rajongó ember, nagy híve a felvilágosodás szabadsági és humanitárius eszméinek. Midőn 47 éves korában elhunyt, négy gyermeket hagyott hátra: Terézt, Josephint, Carolinát és Ferencet, akiknek nevelését ezentúl az édesanya, a józan, takarékos, puritán Seeberg Anna bárónő irányította. Bizony ez a nevelés az akkori divat szerint, német és francia nevelőnk kezében, meglehetősen hiányos volt. Csak a városban töltött téli hónapok alatt folyik a komolyabb oktatás, amikor is a rendkívül tehetséges gyermekek valósággal habzsolják magukba a tudományt. Teréz nagy tudásvágya, rajz- és zenei tehetsége, írói készsége, kitűnő emlékezete, eszmékért való határtalan lelkesedése már ekkor kitűnik. A serdülő kor exaltált hangulatában szeretett édesapjának vörös márványból piramist emeltet s ez előtt avatja fel magát az igazság papnőjévé, azzal az elhatározással, hogy sohasem megy férjhez. Már ekkor érzi a nagy felgyülemlett erőt lelkében, ami a nagy tétlenségben, a serkentő példa hiányában mindig csak újra elzsibbad.

Nagy esemény volt a jobbára vidéken felnőtt két idősebb Brunszvik grófleány életében, midőn édesanyjuk, az akkori divat szerint, a társadalmi és kulturális élet központjába, Bécsbe vitte őket. Itt ismerkedtek meg Beethovennel, aki ottartózkodásuk idejére szívesen vállalta a két tehetséges leány zongoraoktatását. Majd egész nap együtt volt a víg társaság, a Beethovennel ugyancsak baráti viszonyban levő magyar arisztokrata családok fiatalsága. Josephin mint Deym József gróf menyasszonya tér haza Martonvásárra, s csakhamar megtörténik a házasságkötés is. Új bécsi otthonában az idős és féltékeny férj mellett Josephin nem boldog. Nagy vágyakozással gondol szeretett nővéreire, akikkel sűrű levelezést folytat. Ebből értesülünk, hogy a szép, kivételes intelligenciájú és nagyon muzikális grófné csakhamar középpontja lett Bécsben egy kis zenekedvelő és művelő előkelő társaságnak, amelyhez hasonlók legfőbb tényezői voltak Bécs akkori páratlan zene-kultúrájának. És ennek a kis körnek egy Beethoven volt az igazi gyűjtő-pontja, aki mint Josephin házának gyakori vendége ihleti és irányítja a félnapokra elhúzódó házi zenéléseket. A kitűnő zongorista Josephin

mellett bátyja, Ferenc, Zmeskal Miklós — mindkettő hű barátja Beethovennek — kitűnő előadóművészek, mint Schuppanzigh, Punto, stb., a főközreműködők Beethoven kamaraműveinek előadásában. A nővérek levelezéséből kitűnik, mennyire felismerték már mindhárman Beethovenben a világraszóló zsenit. Teréz rajongó lelkesedéssel fogadja a Bécsből megküldött dalait, rögtön megtanulja és éneklí azokat, szonátáit olyan szépen játssza, hogy hallgatói legfőbb művészi élvezetükként emlegetik és ha meglátogatja nővérét Bécsben, ugyancsak buzgó és tevékeny tagja a zeneegyüttesnek. Czeke Marianne a leggondosabb kutatással mutatja ki a levelek Beethoven-vonatkozásait s sikerül is neki egyes zenetörténészek kronologikus szempontból hibás adatait vagy tetszetős elképzeléseit a valóságnak megfelelően helyreigazítani.¹

Mint derült égből a villámcsapás hatott Martonvásáron a hír, hogy Deym gróf rövid betegség után négy gyermekkel özvegyen hagyta Josephint. Teréznek most már bőven akad alkalma Jcsephin iránti rajongó szeretetét tettekben is kimutatni. Készséggel hagyja ott az előkelő társaséletet, mikor Josephin felszólítja egy közös külföldi útra, hogy a Deym-fíúk számára megfelelő nevelőintézetet vagy házitanítót keressenek. Tudvalevő, hogy a német felvilágosodás és a neohumanizmus hatására a század fordulóján fellendül az érdeklődés az erkölcsi nevelés és a jellemfejlesztés problémái iránt. Már Teréz apja is aktív részt vett ezekben a pedagógiai mozgalmakban, midőn 1799-ben mint a Regnicoláris bizottság nevelésügyi referense szerepel. A Brunsvik-lányok tehát már hazulról hozhatták az ilyen kérdések iránt való fogékonyságukat s Deym grófné is elsődrendű fontosságúnak tartja két fia nevelésének kérdését.

A két nővér tehát szakemberek tanácsára Yverdunbe, az akkor már híres Pestalozzi-intézet meglátogatására utazik. Valósággal búcsújáráshoz hasonlóan tódultak ide a tanítványok, a Pestalozzi módszereit elsajátítani akaró pedagógusok és az ilyeneket alkalmazni óhajtó családok.

Pestalozzi varázslatos, fenkölt egyénisége és nevelési elvei, mély vallásossága, a gyermek és azon keresztül a nép iránt érzett mélyeséges szeretete, lelkessége, kitartása, amellyel annyi akadály ellenére sem szűnt meg az emberiség javára dolgozni, szinte meghatott tiszteletet keltett Teréz lelkében. A tanítványok élénksége, tanulmányvágyása, az eredmények, a közvetlen barátságos érintkezésmód tanuló és tanító között, — amely a kényszereszközöket vagy büntetésekét majdnem feleslegessé tette, — az értelem túlzottan egyoldalú kiképzésével szemben az érzelmi világ, az erkölcsi jellem fejlesztésére vetett súly, mind új volt a korabeli iskolák meddő hatásával szemben. A népboldogító eszmék és az emberszeretetet hirdető gondolatok külö-

¹ Így például La Mara azon állítását, hogy Beethoven Josephinhez címezte volna híres leveleit, teljesen megcáfolja. Max Unger és Thomas San-Galli a levelek dátumát kétségen kívül 1812 júl. 6. és 7-ére állapították meg. Ebben az időben Josephin — bár kétségtelen, hogy iránta, még mint Deym grófné iránt, Beethoven nem volt közömbös — már másodszor van férjnél, hat gyermek anyja s olyan életkörülmények között él, amelyek teljesen kizárják őt a „Halhatatlan Kedves“ szerepéből.

nösen nagy hatással voltak Terézre. Ekkor érlelődik meg benne a gondolat, hogy életét ugyanezen eszmények szolgálatára, a köz javára fogja fordítani.

E céltól azonban ekkor, 1808-ban, még igen messze van. Népnevelési eszméivel otthon sehol sem talál megértésre. Exaltálnak mondták, aki nő és még hozzá arisztokrata nő létére kis gyermekeket óvó intézet felállítását akarja propagálni. Így minden energiáját arra fordítja, hogy egyelőre saját magát készítse elő a nevelői hivatásra. De ehhez neki, akinek egész eddigi élete, nevelése, társadalmi köre, ellentétben állottak kitűzött céljaival, segítségre, tanácsadóra, buzdításra volt szüksége. Így nem csoda, ha az Yverdunben megismert hasonló eszmékkal töltekezett észt származású Stackelberg Kristóf bárót szívesen fogadja sógorául, mert reméli, hogy Josephinnel és vele együtt fogják megvalósítani közös eszményüket, az öntökéletesítés és mások tökéletesítésének eszményét. Josephin második férjével Witchapban, újonnan szerzett birtokukon, telepszik le, ahová Terézt is meghívja, hogy szaporodó gyermekeinek nevelésében és tanításában segítségére legyen. S itt kezdődik Brunsvik Teréz új élete. Főjellemvonása, a túláradó emberszeretet, a szinte szenvedélyes segítenivágyás, végre határozott célok szolgálatában fejtheti ki teljes aktivitását. Emellett mint természetes hajlam él benne az elvont eszmék iránt való rajongás, a tökéletesedés olthatatlan vágya, amelyet nem elégíthetett ki a rangjabeli átlag nők élete. Czeke Marianne méltán mutat rá, hogy mindezen tulajdonságoknak kristályosító erőkéDt adták meg az irányt és a formát Pestalozzi embernevelési és gyermekvédelmi eszméi. Most már tudta mit akar: nevelni, a jövődő nemzedéknek szentelni erejét és szeretetét. S amit egyszer Teréz célul tűzött ki maga elé, azt teljesen meg akarta valósítani. „Az a legboldogtalanabb, aki mindig ingadozik, aki mindent csak félig tesz. Kevés öröme és hatásra számíthat az ilyen. Csak a tökéletes tudja a tökéletesre hivatott embert kielégíteni“ — írja naplójában. S így, amilyen teljes odaadással vetette bele magát előbb a társasélet élvezeteibe, mert akkor azt „akarta“, hogy a szalonok ünnepelt kedvence legyen, olyan teljes szívvel-lélekkel szenteli most életét immár világosan felismert hivatásának.

A PSZICHOLÓGUS SZÁMÁRA különösen érdekes és vonzó olvasmányok Teréz önnevelésének dokumentumai, az itt következő naplók, amelyekből megragadóan bontakoznak ki a hivatott lélek küzdelmei és jellemvonásai. Az önnevelés útján legelőször arra jön rá Teréz, hogy ne az egyes személyekben keresse az eszményképét, mert ennek csak csalódás lehet a vége. Így Josephin és Stackelberg, akiknek tanácsát, helyeslését vagy gáncsait szentírásnak veszi — hiszen mint mintaképek szerepelnek előtte — később teljesen magára hagyják. Teréz lassanként rájön, hogy mindketten inkább az irántuk való odaadásának kihasználásában, semmint tökéletesedésének pozitív elősegítésében járnak elől. A naplók további folyamán már felülkerekedik a belátás, hogy egyedül csak magában keresheti a felemelkedés és a belső boldogság forrásait. Sok kiábránduláson mehetett keresztül,

amíg leírta ezeket a sorokat: „Az én feladatom, hogy az emberek jellemtelensége ne tegyen engem is hasonlóvá, hanem, hogy mindig elvek szerint cselekedjem. Semmibe sem kell venni a kicsiségeket és nagylelkűnek kell lenni mások hibáival szemben.“ Majd így ír: „A legnagyobb baj abból származik, ha az ember túlságosan bízik egy másikban. Csak az Isten jó.“

De amíg az emberi eszményképek után eljut ehhez a legfőbb és egyetlen igazi eszményképhez, még sokat kell lelkileg fejlődnie. Látva, hogy környezetében csak magára számíthat, olvasmányokhoz fordul, hogy ezekből merítsen útbaigazítást és erőt a gyakorlati nevelés problémáinak megoldására. Ismerte a nagy nevelő szellemek minden jelentősebb alkotását. Naplóiban sűrűn utal Pestalozzi, Goethe, Jacobi, Herbert, Herder, Müller G., Salzman, Guthsmuths, Fenelon, Montaigne, Rousseau, Barthélemy nevelésre vonatkozó gondolataira. Ezeket sokszor nem is foglalja idézetekbe, annyira a magáénak érzi már. Czeke Mariannak ugyancsak kitűnően kellett ismerni az egész korabeli és jelentősebb pedagógiai irodalmat, hogy így ki tudta hámozni Teréz gondolatainak főforrásait. Különösen kitűnik a naplók-ból az a nagy hatás, amelyet a század erősen etikai-rationális szelleme Teréz fogékony lelkére gyakorolt. Az erkölcsi jellem fejlesztése a legmagasabb eszmény, amely Teréznél valláserkölcsi magaslatra emelkedik. A klasszikus ideálok, amelyeket Teréz főképp Barthélemy kilenc-kötetes, „Voyage du jeune Anacharsis en Grèce“ c. művéből ismert meg) ugyancsak valláserkölcsi jellegük miatt ragadják meg annyira lelkét, így lesz Pythagoras magas ethoszú tanítása Teréz egyik sokat idézett, legkedvesebb eszményképe. Így rendeli a zenét is görög mintára az erkölcsi tökéletesedés szolgálatára s ő, a kitűnő muzsikusként, Beethoven kedves tanítványa, megtagadja magától a zene tisztán esztétikai, érzéki vagy lelket exaltáló élvezetét: „Ich war zu nachgiebig gegen merne Lust Klavier zu spielen und habe der sinnlichen Neigung und nicht der Reflection gefolgt“. Ebből látni, hogy Teréz számára minden „Sinnlichkeit“, aminek teljesítése nem jár önlelküzdéssel, önmegtagadással. Elveinek sarkpontja, hogy erény csak az, amit küzdelem, önfegyelmezés és önmegtagadás által szerzünk meg. „A legmagasabb felemelkedés a mindenről való lemondani tudás.“ Teréz sok tévelygés, sok sikertelenség ellenére minden eszközzel fanatikusan tör egy irányba. „Mindent, amit teszek, tanulok, tanítok, eszköz legyen az egyetlen célhoz, amelyhez mindennek, mint egyetlen pontban összefutó sugaraknak kell irányulni.“ — A várni tudás, erőt és energiát jelent. A természet sem néz az egyénre, semmi sem zavarja nagyvonalú folyását, így a nagy ember sem tekint pillanatnyi helyzetekre. A folyton másokra való tekintet nem segít előre.“

Ennek az előrejutásnak a szempontjából tekinti Teréz saját énjének a környezetéhez való viszonyát. Miért élt benne olyan erősen a nagy lelkek tulajdonsága, a lelkesedés képessége? Mert szüksége volt arra, hogy a másban megtestesült kiválóságok, erények mint hajtó motorok szerepeljenek számára a felemelkedéshez. „Milyen nagy boldogság,“ — írja egy helyen — „a nagy lelkekben és írásaikban az emberben rejlő istenit és fenségét megismerni.“ Ezzel szemben ösz-

tönszerűleg érezte, milyen lehúzó, elcsüggesztő hatása van a kicsinyes, közönséges léleknek, mennyire menekülnie kell az ilyen környezetből. „Ahogy emberek között vagyok, a legvilágosabb gondolatom is elhomályosul és eltűnik abban az igyekezetben, hogy a környezethez alkalmazkodjam, abban a hatásban, amelyet mások rám gyakorolnak.“ Érti, milyen veszedelem rejlik túlságosan expanzív, másokkal szemben túlságosan előzékeny hajlamaiban: „Minél jelentékenyebbek vagyunk, annál kisebb hatása reánk a külvilág“. — „Túlságosan sokat foglalkozom a részletekkel; nagy célokban kell élni, mert különben rengeteg energiát pazarolunk el a környezet kicsinyességére, amely minket is kicsinyessé és triviálissá tesz.“

Milyen szenvedélyes vágy szól ezekben a sorokban a legnagyobb cél: a lelki-szellemi önállóság után. Világosan látja, hogy a nőnek ezért kell a legnehezebb harcot vívnia, hiszen hosszú éveken át berögződött fiatalkori nevelése őt is ahhoz szoktatta, hogy mindig másokra támaszkodjék, minden helyzetben másokat kérdezzen. Most nem győzi az önállóság értékét lelkébe vésvni: „Mit ér az ember, ha mindig támaszra szorul“, — „Az ember értéke csak annyi, amennyi önerejéből lett.“ Fájdalmasan érzi, milyen nehéz itt a régi nevelés hibáit helyrehozni: „A függetlenség emeli az erőt és a bátorságot. Még mindig szeretem magam más akaratának alárendelni. Kell, hogy végre a magam lábán járjak.“

Ez a „kell“, ez a szinte „démoni“ akaratérő Teréz egyik legjellemzőbb vonása. Mindent el tud érni, amit akar. Micsoda akaratérő kellett egy nőnek akkor ahhoz, hogy 20 év megszokott életmódjával, környezete előítéletével fölvegye a harcot? és a társaságbeli arisztokrata hölgy régi felületes, üres világa helyébe felépítse a nagyműveltségű, nemzetnevelő, a közösségekért dolgozó, Széchenyi hatalmas látókörében élő nagyszony világát. „Az akarat nem terv, óhaj vagy elhatározás, hanem kivitel. Akarni és tenni egy.“ — „Semmi sem lehetetlen, semmi sincs elveszve, csak akkor, ha az ember önmagát adja fel, ha nem tud akarni többé.“ — „Csak folytonos mozgás, küzdelem az emberi élet igazi értéke. Olyan ez, mint a folyó, mely ha megáll, csak mocsár vagy jég keletkezhet a helyén.“

Ez a legyőzhetetlen vágy a folytonos előhaladásra nem kis mértékben vezethető vissza a hivatott ember önrzetére. „A legrettenetesebb dolog meghalni anélkül, hogy valami hasznosat tettünk volna a világban.“ — „Sokat tenni, ez a legfőbb óhajom.“ Jelentéktelennek lenni, ez elviselhetetlennek tűnik fel Teréz előtt. Idézi Goethét: „A kényelmetlent könnyebb elviselni, mint a jelentéktelent“. — „A Monarchia és a világ legnemesebb alakjai közé fogok tartozni. Ez a törekvésem és forró kívánságom.“

És ez a vágya teljes mértékben sikerült, mert nála akarat és kivitel egy volt. Ezek a naplók már előre éreztetik, hogy akit ilyen mértékben hatott át a nevelés hatalmában való hit, az kellett, hogy előbb-utóbb nagy nevelővé váljék. De itt is ösztönösen fordul azok felé a pedagógiai eszközök felé, amelyek öntökéletesedését előmozdítják. Főtörekvése ugyanis, hogy azokat a jó tulajdonságokat, erényeket, amelyeket a gyermekben ki akar fejleszteni, előbb önmaga tudja felmutatni. Teljesen

Pestalozzi szellemében, azaz a nevelés mindenható hatalmába vetett hittel írja e sorokat: „A csecsemő teljesen ment azoktól a nyomorúságoktól és emberi ostobaságoktól, amelyek itt e földön uralkodnak. Benne még él az eredeti boldogságra és erőre való képesség, amelyre Istentől kapott hivatást. Ezért a csodáért könyörgök Istenhez, ennek szentelem egész életemet. Miért ne lehetne Krisztus példájára átfórmálni a világot? Hozzá hasonlóan tisztának, erősnek és fenségesnek kell lenni, akkor éppúgy lesznek követőink és a létünk nyomán fakadó áldás századokat fog beragyogni. Minden attól függ, hogy az egyén tiszta legyen és felemelkedjék, akkor már magától adódik az eszköz, amellyel legjobban tud másokra hatni“.

Ilyen krisztusi magaslaton járó eszmények megértetik velünk Teréz naplóírási módját. Folytonos ismétlésekkel, szinte lángbetűkkel akarja leikébe vésni legkisebb hibáit, az intelmet, hogy erőszakosan fojtson el magában mindent, ami kicsinyes, lágy, gyöngé, túlradó, fegyelmetlen, tehát mindent, ami a mások nevelésére, üdvös lelki behatására alkalmas egyensúlyozott, harmonikus egyéniség kifejtését akadályozná. A szabad ember isteni, királyi lénye lebeg a szemei előtt, akit nem rabszolgaostor hajlít fegyelemre, akit a szenvedés nem tud meggörnyeszteni, hanem aki szabadon, nemes lendülettel tud felemelkedni a közönségesség, a kicsinyesség lehúzó légköréből. Minden nagy nemzetnevelő örök időkre érvényes követelményét fogalmazza meg e sorokban: „Minél fejlettebb erkölcsi lényed, minél inkább dolgozol önreflexiókkal, cselekedeteid titkos rúgóinak szigorú vizsgálatával szellemed és karaktered kiművelésén, annál könnyebben tudsz másokra hatni, másokat vezetni, önmagadon kell elkezdened, önmagadnak kell előbb erkölcsileg szilárd lábakon állanod, önmagaddal kell előbb készen lenned. A többi magától jön, ha a gyeplőt sohasem engeded ki a kezedből“.

Brunszvik Teréz tehát éppen úgy, mint Széchenyi István, a legtöbbet önmagától követeli. Nem szép szavakban éli ki magát, nem elméletben, hanem példaadással, egész életével, egy óriási fegyelemmel és akaraterővel kialakított nevelő-egyéniességgel oktat, aki törhetetlen hittel küzd nemzete boldogabb jövőjéért, míg ő maga egyéni boldogságában üres kézzel marad. „Mint a fa, amely kemény tél után csak megnyomorodott virágot és gyümölcsöt hajt, úgy hiányzik nekem is a megértésével tápláló és éltető környezet szeretetének és részvételének napsugara.“ — Tudjuk, hogy Teréz heroikus lelke, tántoríthatatlan kötelességérzete, az akadályoktól vissza nem rettenő akaraterője meghozta később, hosszú évek után, a maga gyümölcsét. Arra az időszakra már nem terjednek az itt közölt naplók, midőn már sok-sok hívet szerzett a kiseddóvás ügyének, mert felismerték benne az erőszak nélküli magyarosítás akkor egyedüli eszközét. Csakhamar 116 óvoda létesült Magyarországon s ezek közül 14 tisztán Teréz anyagi támogatásával. Itt nem az eredményt, hanem a lelki-szellemi előkészítés hatalmas munkáját és küzdelmeit szemlélhetjük, amely közben sokszor szinte megdöbbentő éleslátással tapint rá a nemzeti lét sorsdöntő problémáira. Így a nevelés fontos nemzeti hatása, a magyarságnak a nyelv kiművelése és terjesztése által való felemelése, a földművesosztály fel-

karolása mind olyan intuitív meglátásai, amelyek ma a legidőszerűbbek. S ugyancsak a jelenre illenek — szinte szóról-szóra — a magas kultúrájú népek dekadenciájáról írott sorai: „Vannak korok, mikor az emberek százfelé forgácsolódva, semmit sem tudnak mélyebben áthatni, vagy a sokfélét egységbe foglalni. Így elvész belőlük a mélység, a bensőség, elvesztik mind a maguk, mind magukon kívül az Isten szemléletének képességét. Mindenben csak a közönségest látják, anyaggá lesznek, szavakon, külsőségeken függnék: a Szellem elvész vagy teljesen felületessé és gyengévé süllyed“.

Ezek a sorok élesen mutatnak rá arra a nagy szakadékra, amely Teréz korát a mi korunktól elválasztja. Teréz nemes törekvéseiben tulajdonképpen kora optimisztikus, a nevelés mindenhatóságát valló, etikai, humanisztikus érdeklődése emelkedett ilyen alapú lelkiességgé, amely tiszta emberségével és szent kötelességérzetével a Jót a Jóért, az Igazságot az Igazságért nem mint jelszavakat, hanem mint életformáló elveket vallotta. Szinte irigység fog el bennünket e naplók olvasása közben. Milyen tiszta lelkesedés és erős hit, minden csalódása ellenére milyen rajongó idealizmus, minden naivitása mellett is milyen mélyen megható optimizmus és tekintélytisztelet és minden aprólékosága ellenére milyen nyílegyenes céltudatosság sugárzik itt felénk. Olyan ez a világ, mint a mai kor tévelygő, nyugtalan, anyagias, az erkölcsi és szellemi értékekben kételkedő, hitét veszített lelkének leg-tökéletesebb antipodusa. Éppen ezért ma különösen szükség van ilyen olvasmányokra, mint Brunszvik Teréz naplói, mert egy nagy leiken keresztül tárják eléink ezt a régi eszményi világot, ezt az elsüllyedt csodás Atlantist, hogy megtanítsanak bennünket — viharos, hánytvetett kor gyermekeit — újra remélni, hinni az örök értékekben és a nemzet jövőjében.

Nagy várakozással tekintünk a naplók II. kötete elé, amely Brunszvik Teréz pedagógiai iratait fogja napvilágra hozni.